

10. Cwer A., Wołanie o szkołę rycerską w Rzeczypospolitej, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2007, nr 3, tenże, Wychowanie patriotyczno-obronne polskiej młodzieży w XVIII stuleciu, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2006, nr 1-2.
11. BCz., rkps 865, s. 97-99 (Dyskurs polityczny kadeta z konwiktozem collegium jezuitów), tamże, rkps 3584, s. 461-462 (Refleksje od pewnego z synów ojczyzny swej dobrze żyjącego Stanisławowi Augustowi Królowi Polskiemu podane).
12. AGAD, Zbiór Popielów: „papiery wojskowe, op. cit., sygn. 186. Decyzję Stanisława Augusta Poniatowskiego o zamknięciu Korpusu ogłosiła także „Gazeta Warszawska” 1794, nr 62 (wydanie z 6 grudnia 1794 r.). W dawniej siedzibie Szkoły Rycerskiej znalazła pomieszczenie najlepsza szkoła średnia w Królestwie Kongresowym Liceum Warszawskie (1804-1831) a następnie znajdował się tu otwarty w 1816 r. Uniwersytet Warszawski. [Stanisław August Poniatowski's decision on the closing of the Corps was also announced in "Gazeta Wyborcza" 1794, no. 62 (December 6th, 1794). In the former registered office of the School of Chivalry, there was the best secondary school in Congress Poland, namely the Warsaw Lyceum (1804-1831) and then, in 1816, it became a seat of the University of Warsaw.]

List of abbreviations and acronyms:

1. AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [Central Archives of Historical Records in Warsaw]
2. BCz. – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [The Prince's Czartoryski Library]
3. CGIA – Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie [Central State Archives in Lviv]
4. gen. – generał [general]
5. PBN – Państwowa Biblioteka Naukowa we Lwowie [National Scientific Library in Lviv]

УДК 371(73)(093)+37.01(73)

С. Ф. ЛУК'ЯНЧУК

РОЛЬ ПРОГРАМ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ У МОРАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ АМЕРИКАНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ

Проаналізовано роль програм полікультурного виховання в моральному розвитку школярів у США. Зазначено, що одним із першочергових завдань школи є прищеплення традиційних американських цінностей: свобода, демократія, расова та національна толерантність тощо; з цією метою вносяться зміни до навчальних програм. Наголошено, що важливим елементом навчально-виховного процесу стало впровадження спецкурсів і програм полікультурного виховання, які мають міждисциплінарний характер і впроваджуються в навчальні програми дисциплін духовно-морального та суспільного циклу. Відповідно до цілей та пріоритетів всі спецкурси і програми полікультурного виховання розподілені на три групи: орієнтовані на зміст навчальних програм курси, особистісно орієнтовані програми та соціально орієнтовані програми. Вказано, що інтеграція програм полікультурного виховання в навчальний процес відіграє важливу роль у моральному становленні американських школярів.

Ключові слова: програми полікультурного виховання, моральний розвиток, навчальний процес, США.

С. Ф. ЛУК'ЯНЧУК.

РОЛЬ ПРОГРАМ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАННЯ В МОРАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ АМЕРИКАНСЬКИХ ШКОЛЬНИКІВ

Проаналізована роль програм полікультурного виховання в моральному розвитку школярів у США. Отмечено, что одним из первоочередных заданий школы является привитие традиционных американских ценностей: свобода, демократия, расовая и национальная толерантность и другие; с этой целью вносятся изменения в учебные программы. Подчеркивается, что важным элементом учебно-воспитательного процесса стало введение спецкурсов и программ поликультурного воспитания, которые носят междисциплинарный характер и интегрируются в учебные программы дисциплин духовно-морального и общественного цикла. Соответственно с целями и приоритетами все спецкурсы и программы поликультурного воспитания разделены на три группы: ориентированные на содержание учебных программ курсы, личностно-ориентированные программы и социально-ориентированные программы. Указано, что интеграция программ поликультурного воспитания в учебный процесс выполняет важную роль в моральном становлении американских школьников.

Ключевые слова: программы поликультурного воспитания, моральное развитие, учебный процесс, США.

ROLE OF MULTICULTURAL EDUCATION PROGRAMS IN MORAL DEVELOPMENT OF AMERICAN SCHOOLCHILDREN

The aim of the article is to analyze the role of multicultural education programs in moral development of schoolchildren in the USA. It is noted that one of the top priority tasks of school is the development of such traditional American values as freedom, democracy, racial and national tolerance and others. For this purpose some changes in educational programs are being made. It is highlighted that implementation of courses and programs of multicultural education has become an important part of the educational process. These programs are of interdisciplinary character and they are integrated into educational programs of moral and social disciplines. According to their aims and priorities all courses and programs of multicultural education are divided into three groups: content-oriented, person-oriented, and socially-oriented. The analysis of the results of their implementation makes it possible for the author to conclude that integration of the programs of multicultural education into the educational process makes great contribution to the moral development of American schoolchildren.

Key words: *multicultural education programs, moral development, educational process, USA.*

У сучасному світі глобальних економічних, політичних і соціальних потрясінь та перетворень відбувається посилення споживацьких орієнтацій, девальвація загальноприйнятих моральних цінностей, поглиблення конфлікту між поколіннями, послаблення виховної функції сім'ї. Традиційна система моральних та ідеологічних орієнтирів і цінностей трансформується. Всі ці явища негативно позначаються на розвитку моральної свідомості молоді, серед якої набули поширення прояви цинізму, нігілістичного ставлення до норм і принципів моралі. Зросла вимога посилення виховного впливу на молоде покоління з боку школи як основного виховного інституту. Обов'язком національної освіти завжди було й залишається виховання моральної, патріотичної та свідомої нації. Тож перед вітчизняною педагогічною наукою постала потреба пошуку нових підходів до морального виховання, які б відповідали сучасним реаліям.

Чималу роль у вирішенні цього складного завдання відіграє вивчення досвіду американських освітян, яких завжди хвилювало питання морального становлення майбутнього громадянина демократичного суспільства. Теоретичні й практичні аспекти морального виховання в американській школі вивчали вітчизняні дослідники Є. Барилко, Я. Бельмаз, Л. Довгань, В. Галузьяк, В. Жуковський, Т. Кошманова, М. Красовицький та ін. Проте, питання впливу програм полікультурного виховання на моральне становлення школярів у США залишилось поза увагою українських дослідників та освітян-практиків.

Метою статті є аналіз ролі програм полікультурного виховання у моральному розвитку американських школярів.

Однією із найважливіших проблем в педагогіці й суспільстві США завжди було об'єднання та патріотичне налаштування майбутніх громадян. Зауважимо, що розуміння сутності та завдань морального виховання в американській педагогіці змінювалося разом із розвитком суспільства. В. Жуковський зазначає, що від початку з 1980-х років моральне виховання почали зводити до прищеплення традиційних американських цінностей (свобода, демократія, расова і національна толерантність тощо) [2, с. 73–74]. У 1981 р. була висунута концепція полікультурного виховання Дж. Бенкса, яка ґрунтується на ідеї «освітнього рівноправ'я» (educational equality). Ціль полікультурного виховання у цій концепції полягає в створенні оптимальних умов для освіти представників усіх етнічних і соціальних груп з метою досягнення ними рівних економічних і соціальних умов у майбутньому [4, с. 4].

На думку П. Горскі, кінцевою метою полікультурного виховання є «удосконалення суспільства» (the transformation of society) – прогресивний та активний внесок школи в трансформацію американського суспільства в суспільство соціальної справедливості й рівності [8, с. 216].

Сьогодні більшість американських науковців дотримується думки, що мораль – це комплекс принципів чи стандартів соціально адекватної поведінки; моральні цінності – відносно стабільні вірування особистості в те, що певний спосіб поведінки є особистісно та соціально кращим, ніж протилежні; моральна поведінка – це вчинки, які впливають на права і добробут як особи, так і оточуючих її людей. Переважна більшість американських педагогів

визнає існування універсальних загальнолюдських моральних цінностей і вважає, що їх прищеплення дітям має бути одним із першочергових завдань школи [1, с. 23].

Найчастіше у школах США використовуються такі методи морального виховання, як інкульткація, моделювання, фасилітація, морально-етичні дискусії тощо. Важливу роль відіграє діяльність шкільних спільнот турботи та справедливості. На тлі домінування концепції виховання характеру спостерігається тенденція до синтезу різних теоретичних ідей з метою удосконалення морального виховання дітей, значного поширення набуває діяльнісний підхід до нього. Відповідно, вносяться зміни до навчальних програм, зокрема, дисциплін духовно-морального та суспільного циклу [1, с. 41–42]. Головний акцент робиться на прищепленні школярам загальноприйнятих моральних цінностей, зокрема, таких, як відповідальність, повага, чесність, порядність, співчуття, а також здатність до злагодженої співпраці, вміння залагодження конфліктів, вирішення проблем, прийняття спільних рішень тощо. Завдяки цьому у підлітків формується позитивний характер, розвиваються почуття відповідальності перед спільнотою.

Процес морального розвитку довготривалий і потребує створення умов для його реалізації. Одночасно з інтеграцією програм виховання характеру важливим елементом навчально-виховного процесу в американських школах стало впровадження спецкурсів і програм полікультурного виховання. Вони інтегруються як у навчальний процес, так і в позакласну роботу і суттєво впливають на розвиток культурної, етнічної та расової толерантності, сприяють викоріненню негативних стереотипів і упереджень, формують у дітей універсальні цінностей, які сповідаються усіма людьми, незалежно від раси чи віросповідання, і які керуватимуть ними впродовж усього життя.

У процесі дослідження було виявлено, що спецкурси та програми полікультурного виховання мають, як правило, міждисциплінарний характер і впроваджуються в навчальні програми із суспільствознавства, історії США, всесвітньої історії, права, географії та літератури. Аналіз цілей та пріоритетів спецкурсів і програм полікультурного виховання дозволяє розподілити їх за трьома типами: 1) орієнтовані на зміст навчальних програм спецкурси; 2) особистісно-орієнтовані програми; 3) соціально-орієнтовані програми [3, с. 114]. Розглянемо деякі з них.

У 1989 р. професори Університету Східного Мічигану (Eastern Michigan University) Барбара Дж. Раймонд і Маргарет А. Мур при фінансуванні Фонду за покращення і реструктуризацію шкіл і навчального процесу (Fund for Improving and Restructuring Schools and Teaching) розробили особистісно-орієнтовану програму полікультурного виховання «Програма полікультурної грамотності» (Multicultural Literacy Program), в основі якої лежить вивчення полікультурної літератури [9]. Основними цілями програми було: покращити академічну успішність учнів, які походять з етнічних меншин, і тих, що належать до групи ризику (at risk students – діти із незаможних сімей з низьким рівнем успішності, які схильні покинути школу до отримання сертифікату про повну середню освіту); підвищити рівень знань про різноманітність культур у суспільстві; забезпечити всіх учнів можливостями для навчання та розвитку.

Програма включала три основні компоненти: вивчення полікультурної літератури; використання полікультурної літератури для розвитку навичок усного й писемного мовлення; створення навчального середовища, чутливого до соціального та культурного досвіду учнів. Вона впроваджувалась протягом трьох навчальних років у шкільних округах Енн Арбор (Ann Arbor), Інкстер (Inkster) та Іпсиланти (Ypsilanti) штату Мічиган. В експериментальних групах учнів 6–7 класів проводились два уроки в тиждень або півгодини кожен день з читання та опрацювання зразків літератури полікультурного характеру. В контрольних групах учні навчалися за звичайною програмою. Результати трирічного експерименту оцінювались за багатьма показниками, включаючи навички усного мовлення, читання, письма, а також ставлення до культурної різноманітності. За всіма пунктами учні, які займалися в «Програмі полікультурної грамотності», показали значно кращі результати. Успіх програми підтвердив припущення її авторів про те, що включення полікультурної літератури в навчальний процес робить його особистісно значущим для учнів з етнічних меншин, сприяє позитивному сприйняттю культурної різноманітності та дає можливість виявити спільні культурні зв'язки, поглиблює знання соціальних явищ і сприяє активізації зусиль на подолання соціальної несправедливості, містить фактичну інформацію про різні культури [9].

Професори Університету Аризони (м. Тусон) Луїс Молл і Норма Гонзалез запропонували особистісно орієнтовану програму «Скарбниця знань» (Funds of Knowledge Home Visit Program). На думку її авторів, всі сім'ї, включаючи ті, що мають низькі статки, володіють багатим соціокультурним досвідом, яким варто ділитися з учнями. В школах, які беруть участь у вказаній програмі, вчителі відвідують сім'ї своїх учнів, щоб дізнатися про рід занять батьків, зібрати інформацію про їхній соціальний і культурний досвід. Отриманий матеріал вчителі використовують для створення навчальних програм і модулів [10, с. 54].

Серед програм, орієнтованих на зміст навчальних матеріалів, варто виокремити програму «Виховання поваги до етнічного та культурного спадку» (Respecting Ethnic and Cultural Heritage – REACH). Вона зарекомендувала себе як ефективна програма полікультурного виховання, інтегрована в навчальні програми з історії та суспільствознавства в 6–9 класах. Метою REACH є покращення розуміння учнями культурної різноманітності американського суспільства та виховання шанобливого, турботливого ставлення до представників різних етнічних і расових груп. Нині ця програма охоплює 60 тис. учнів і сотні вчителів у 12 штатах. Вона передбачає включення інформації про історію та культуру різних груп до навчальних матеріалів. Програма розроблена в кількох варіантах: для старших класів середньої школи (High School REACH), середніх класів (Project REACH) і початкової школи (REACH for Kids), а також закладів вищої освіти (REACH for Excellence).

Заняття в програмі проходять 4 фази.

I фаза. Розвиток умінь міжособистісних відносин (Human Relations Skills). Учні беруть участь в таких видах діяльності, які сприяють розвитку полікультурної свідомості, комунікативних навичок, формуванню позитивної самооцінки, покращенню міжособистісних взаємин.

II фаза. Культурна самосвідомість (Cultural Self Awareness). На цій стадії школярі усвідомлюють свою культурну й етнічну належність. Для цього вони проводять дослідження культури свого етносу, історії своєї сім'ї та громади.

III фаза. Полікультурна грамотність (Multicultural Awareness). Учні вивчають американську історію за спеціально розробленими буклетами, в яких вона представлена з позиції різних етнічних груп.

IV фаза. Кроскультурний досвід (Cross Cultural Experience). Інформація про історію і культуру стає особистісно значущою в процесі спілкування учнів з дорослими представниками різних етнічних груп на спеціально організованих зустрічах, під час екскурсій, диспутів і суспільно-корисних акцій [11].

Інша програма полікультурного виховання, що орієнтована на зміст навчальних матеріалів, «Ми всі американці» (Americans All) пропагує і підтримує ідеали різноманітності й демократії. У процесі навчання учні досліджують міграційні явища, ознайомлюються з інформацією про вимушену і добровільну імміграцію та міграцію, аналізують причини їх існування, вивчають проблеми, пов'язані з цими процесами. Навчальний план програми має чітко виражений міждисциплінарний характер та охоплює історію, суспільствознавство, географію, право й літературу. Мета програми – допомога вчителям у підвищенні в учнів інтересу до навчання, покращення їх навчальних досягнень, боротьба з расовими стереотипами, підвищення рівня самооцінки в учнів різного етнічного й соціально-економічного походження, розвиток навичок критичного й творчого мислення, а також вміння розв'язувати проблеми, підвищення рівня громадянської активності.

Навчальні матеріали програми «Ми всі американці» розроблені для всіх вікових категорій дітей та молоді: від дитсадку до коледжу. Вони містять посібник для вчителя, аудіо- та відеоматеріали, слайди, фотографії, постери, карти, малюнки, книги. Координатори програми проводять курси інтенсивної підготовки та підтримки вчителів із застосуванням інноваційних методів та ресурсів [12].

Ефективною соціально-орієнтованою програмою полікультурного виховання є програма «Обличчям до історії і до себе» (Facing History and Ourselves). Вона розроблена в 1976 р. колективом педагогів на чолі з Маргот Сторм. Програма активно інтегрується у процес вивчення таких дисциплін, як всесвітня історія, соціологія, психологія і суспільствознавство в старших класах середньої школи. Її метою є залучення учнів, які походять із різних соціальних

верств населення, до дослідження явищ расизму, ксенофобії, упереджень та антисемітизму з метою виховання гуманних і поінформованих громадян суспільства, готових зробити свій внесок у процес трансформації американського суспільства в суспільство справедливості й рівноправ'я [6].

Щороку програма «Обличчям до історії і до себе» охоплює майже 500 тис. учнів з різним соціальним, культурним, економічним та етнічним досвідом у міських, приміських і сільських школах – державних і приватних. Знайомлячись з такими соціальними та історичними явищами, як геноцид вірменського народу в Османській імперії на початку ХХ ст, Холокост, спрямований на знищення єврейського народу в період Другої світової війни, школярі вчать критично аналізувати різні негативні суспільні явища: расизм, фанатизм, дегуманізація, конформізм, жорстокість, культ особистості тощо. У центрі уваги педагогів – становлення особистості кожного учня. Важливим завданням програми є формування в молоді почуття справедливості, осмислення питань морального вибору, розвиток вміння критично й вільно мислити. Особливо цінне те, що учні задумуються над своєю роллю в розвитку демократичних ідеалів американського суспільства.

Навчання у вказаній програмі відбувається з використанням спеціально розроблених її авторами трьох посібників, аудіо- і відеоматеріалів, задокументованих свідчень учасників і свідків історичних подій, а також циклу відеофільмів. Незабутнє враження на школярів справляють зустрічі з очевидцями і вцілілими жертвами трагічних подій історичного минулого.

Останнім часом ресурси програми «Обличчям до історії і до себе» почали використовуватись для створення елективних навчальних курсів у старшій середній школі, організації позакласної виховної роботи. За роки свого існування ця програма отримала заслужене визнання. Міністерство освіти США вже протягом 25 років визнає її кращою програмою виховання та освіти шкільної молоді в галузі історії і суспільствознавства [6].

Початок ХХІ ст. ознаменувався, з одного боку, активізацією діяльності неурядових організацій і фондів, спрямованою на вдосконалення та урізноманітнення педагогічних форм і методів полікультурного виховання у шкільних навчальних закладах, і, з другого боку, становленням інформаційного суспільства та зростанням інтересу в школярів до контактів з однолітками в усьому світі. Ці явища сприяли появі міжнародних навчально-виховних проєктів та програм кроскультурного взаємообміну між учнями, які передбачають використання можливостей інтернету. Зауважимо, що високий рівень комп'ютеризації більшості американських шкіл дає таку можливість.

Яскравим прикладом інтернет-програми полікультурного виховання є «Мости до розуміння» (Bridges to Understanding), яку започаткував у 2001 р. відомий американський фотограф і письменник Філ Боргес [5]. Упродовж 25 років він вивчав культуру різних племен і народностей світу, в т. ч. культуру народу Тибету. На його глибоке переконання, лише завдяки активному спілкуванню можна досягти взаєморозуміння і неупередженого ставлення до різноманітності культур та зробити крок назустріч здоровій глобальній спільноті.

Програма полікультурного виховання Ф. Боргеса об'єднує американських школярів на Алясці, в містах Лос-Анджелес і Сіетл з їх ровесниками в різних куточках світу: Перу, Південній Африці, Індії, Гватемалі, Камбоджі, Азербайджані. У ній беруть участь школярі середнього і старшого віку. На заняттях у них поглиблюються знання про культуру свого етносу в процесі створення мультимедійних і фотопрезентацій, документальних фільмів про життя своєї школи й громади, які вони розміщують на веб-сайті програми в інтернеті. У процесі інтерактивного обміну інформацією з учасниками інтернет-програми «Мости до розуміння» з інших шкіл і країн учні вивчають спосіб життя, особливості побуту, традиції, звичаї, погляди й вірування, що характерні для культур різних націй та етносів. Поступово вони приходять до розуміння того, як культура впливає на взаємовідносини між людьми, сім'єю і середовищем проживання.

Перші результати роботи програми «Мости до розуміння» перевершили всі сподівання і довели її сприяння розумінню учнями того, що вирішення проблем у взаємовідносинах між націями та етносами можливе, незважаючи на геополітичні, економічні та релігійні перепони. Участь у програмі значно підвищує у школярів рівень самооцінки, пов'язаної з їх культурною

ідентичністю, дає можливість тим дітям, які, зазвичай, мають обмежені можливості бути почутими, брати участь у глобальному дискусії.

З часом програма «Мости до розуміння» вийшла за межі спілкування винятково на сайті інтернету. У квітні 2008 р. групи школярів, які представляють школи-партнери програми в Південній Африці, Гватемалі та Індії, мали можливість приїхати до Сіетла у США. Протягом трьох тижнів вони проживали в американських сім'ях, відвідували школи, церкви, визначні місця міста, спілкувалися між собою та з американськими однолітками. Зазначена програма була визнана освітянами дійсно ефективною програмою полікультурного виховання учнів, вартою на увагу і вивчення її досвіду кроскультурного обміну [5].

Не менш вдалим проектом у галузі полікультурного виховання школярів є міжнародна навчально-виховна програма «Глобальна аудиторія» (Global Classroom) [7]. Вона представляє собою партнерство шкіл з різних країн світу, офіційне становлення відбулося в 1996 р. Серед учасників проекту – школи у Великій Британії, Швеції, Південній Африці, Японії, Німеччині, Чехії, США та інших країнах. Сьогодні старшокласники в більш ніж 30 школах світу беруть участь у численних освітньо-виховних проектах «Глобальної аудиторії» шляхом спілкування на веб-сайті, а також при зустрічах на конференціях, які проходять щороку в одній із шкіл-партнерів. Головними аспектами їх діяльності є: вивчення досвіду навчання шкільних предметів у школах різних країн, які дуже відрізняються соціальним та економічним становищем і культурою; обмін думками стосовно різноманітних подій і явищ, які відбуваються у світі; кроскультурний взаємообмін. Участь в проекті заохочує школярів до вивчення іноземних мов, сприяє розвитку вміння міжкультурної комунікації і діалогу культур. «Глобальна аудиторія» вважається однією з найтриваліших і найефективніших міжнародних інтернет-програм полікультурного виховання шкільної молоді.

Аналіз програм полікультурного виховання і результатів їх впровадження у США показав, що їхній вплив на усвідомлення школярами важливого значення власного культурного спадку й почуття гордості за нього, вивчення змісту і цінностей різноманітних культур, виховання у підростаючого покоління толерантності до інших культур і зменшення проявів расизму, навчання молоді ідеалам справедливого демократичного суспільства відіграють важливу роль у моральному становленні американських школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгань Л. М. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика: монографія / Л. М. Довгань, В. М. Галузяк. – Вінниця: ВДАУ, 2009. – 234 с.
2. Жуковський В. М. Морально-етичне виховання в американській школі (30-і роки XIX ст. – 90-і роки XX ст.): дис. ... д. пед. наук: 13.00.01 / В. М. Жуковський. – К., 2004. – 623 с.
3. Лук'янчук С. Ф. Полікультурне виховання учнів в американській середній школі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Ф. Лук'янчук. – Житомир, 2012. – 234 с.
4. Banks J. A. Multicultural Education: characteristics and goals / J. A. Banks // *Multicultural Education. Issues and Perspectives* / [ed. by J. A. Banks, Cherry A. McGee Banks]. – [6th ed.]. – John Willey & Sons, Inc., 2007. – P. 3–30.
5. Borges Ph. Bridges to Understanding / Phil. Borges. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newhorizons.org/trans/international/borges.htm>
6. Facing History and Ourselves. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facinghistory.org>
7. Global Classroom. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.global-classroom.org>
8. Gorski C. Paul. A Brief History of Multicultural Education. / Paul C. Gorski // *EdChange*. – November 1999. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.edchange.org/multicultural/papers/edchange_history.html; *Multicultural Literacy Program*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.education.washington.edu/cme/mlp.htm>
9. Multicultural Literacy Program. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education.uw.edu/cme/mlp#history>
10. Rueda R. How Paraeducators Build Cultural Bridges in Diverse Classrooms / Rueda Robert and DeNeve Carmen. – Reprinted from the *Community Circle of Caring Journal*. – Vol. 3. – Issue 2. – P. 53–54. [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.usc.edu/dept/education/CMMR/paraed/RuedaDeNevearticle.html>
11. School Initiatives. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrsph/le4ppci.htm>

12. Webb, Michael. Multicultural Education in Elementary and Secondary Schools / Michael Webb. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ericdigest.org/pre-9218/secondary.htm> 231

REFERENCES

1. Dovhan L. M. Moralne vykhovannia u pedahohitsy SSHA: teoriia i praktyka : [monohrafia] [Moral education in pedagogy of the USA: theory and practice. Monograph], Vinnytsa, 2009. 234 p.
2. Zhukovskiy V. M. Moralno-etychne vykhovannia v amerykanskyi shkoli (30-i roky XIX st. – 90-i roky XX st.). Diss, dokt. ped. nauk [Moral and Ethic Education in American School (1830s-1990s). Dr. pedag. sci. diss.], Kyiv, 2004. 623 p.
3. Lukianchuk S. F. Polikulture vykhovannia uchniv v amerykanskyi serednyi shkoli. Diss, kand. ped. Nauk [Pupils' Multicultural Education at American Secondary School. Cand. pedag. sci. diss.], Zhytomyr, 2012. 234 p.
4. Banks J. A. [Multicultural Education: characteristics and goals]. Multicultural Education. Issues and Perspectives, 6th ed., John Willey & Sons, Inc., 2007, pp. 3 – 30.
5. Borges, Phil. [Bridges to Understanding]. Available at: <http://www.newhorizons.org/trans/international/borges.htm> (accessed 12.12.2015).
6. [Facing History and Ourselves]. Available at: <http://www.facinghistory.org> (accessed 15.12.2015)
7. [Global Classroom]. Available at: <https://theglobalclassroomproject.org/> (accessed 15.12.2015).
8. Gorski, C. Paul. [A Brief History of Multicultural Education]. Hamline University and EdChange, November 1999. Available at: http://www.edchange.org/multicultural/papers/edchange_history.html (accessed 12.12.2015).
9. [Multicultural Literacy Program]. Available at: <http://education.uw.edu/cme/mlp#history> (accessed 14.12.2015).
10. Rueda, Robert. [How Paraeducators Build Cultural Bridges in Diverse Classrooms]. Reprinted from the Community Circle of Caring Journal, Vol. 3, Issue 2, pp. 53 – 54. Available at: http://www.usc.edu/dept/education/CMMR/paraed/Rueda_DeNeve_article.html (accessed 14.12.2015).
11. [School Initiatives] Available at: <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadshp/le4ppci.htm> (accessed 29.10.2011).
12. Webb, Michael. [Multicultural Education in Elementary and Secondary Schools]. ERIC Digest, #67. Available at: <http://ericae.net/edo/ED327613.htm> (accessed 15.12.2015).